

JUKKA GRONOW

Onko kapitalismi tullut tiensä päähän?

Talouden kriisit ja tulevaisuuden vaihtoehdot

Klassinen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun marxismi oli vakuuttunut, että kapitalismin loppu oli lähellä ja sosialismiin siirtyminen odotti jo ovella. Kapitalismin liikkeellepaneva voima, pääomien kasautuminen, törmää ennemmin tai myöhemmin omiin sisäisiin rajoihinsa, mistä seuraa vääjämättä kapitalismin luhistuminen ja sosialistinen vallankumous. Yhtä yksimielisiä marxistit olivat myös siitä, että sosialistinen vallankumous ei suinkaan seuraisi automaattisesti kapitalismin kriiseistä vaan edellyttäisi poliittisesti organisoituneen työväenluokan aktiivisuutta. Ennen reformistisen sosiaalidemokraattisen liikkeen syntyä vallankumouksellinen toiminta ajateltiin ainoaksi kuviteltavissa olevaksi vaihtoehdoksi kapitalismin yhä paheneville kriiseille ja työväenluokan kurjistumiselle. Siten oli vain ajan kysymys, milloin ”kapitalismin kuolinkellot alkaisivat soida”, niin kuin Marx profetoi *Pääoman ensimmäisessä osassa*¹.

Rosa Luxemburgin *Die Akkumulation des Kapitals* (1913) ja Henryk Grossmannin *Das Akkumulations – und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems* (1929) ovat teoreettisesti johdonmukaisia ja tunnettuja esimerkkejä näistä marxistien kapitalismin sisäisten kriisien analyyseistä². He johtivat kumpikin omalla tavallaan teesinsä vallankumouksen välttämättömyydestä pääoman kasautumisen kasvavista vaikeuksista ja voitontuotannon umpikujasta. Luxemburgin mukaan pääoman kasautumisen edellytyksenä on kapitalististen markkinoiden jatkuva laajentuminen alueille, mihin pääomasuhde ei ole vielä tunkeutunut. Tästä seuraa kapitalististen valtioiden kiihtyvä keskinäinen kilpailu ja imperialistinen valloituspolitiikka. Tämä tie on kuljettu väistämättä loppuun niin pian kuin kapitalismi on levittänyt kaikkialle maapallolle. Kapitalismi tarvitsee siis jatkuvasti ei-kapitalistisia tuotantosuhteita tuekseen. Kun maapallo on kokonaan ”kapitalisoitu”, se on tuhoon – tai sosialismiin – tuomittu.

Grossmann nojasi vuorostaan Marxin *Pääomassa* esittämiin tarkasteluihin pääoman kierrosta ja kasautumisesta³. Marxin muotoileman voiton suhdeluvun laskutendenssin lain mukaan kapitalismin kehittyessä pääoman tuottama lisäarvo pienenee suhteessa tuotantoon sijoitettuun pääomaan. Siten voiton suhdeluku vääjämättä alenee. Tuotannon tehostaminen ja tekninen kehitys, jotka toisaalta ovat kapitalismin ehdoton edellytys, johtavat siihen, että pääoma vapautuu jatkuvasti omasta arvoa luovasta perustastaan, elävästä työstä, ja korvaa sitä tuotantovälineisiin esineellistyneellä työllä.

Pääoman kasautuminen hidastuu ja kapitalismin voitontuotanto vaikeutuu lähes paradoksaalisesti samalla kun pääoma mullistaa tuotantoehtojaan, ja sen maailmanvalloitus etenee koneiden korvattessa yhä enenevässä määrin elävää työtä. Kuten Marx ennako: pääoman kasautuessa työttömien vara-armeija ja sen myötä työväenluokan kurjuus kasvavat.

Marx ja hänen seuraajansa eivät tyytyneet vain toteamaan, miten nousu- ja laskusuhdanteiden ikuinen ja ”luonnollinen” vaihtelu kuuluvat kapitalismiin. He pyrkivät myös osoittamaan, että kapitalismin kriisikehitys on yleisempää ja alati syvenevää johtaen lopulta pääoman kasautumisen umpikujaan ja ”viimeiseen kriisiin”. Näistä kannoista ja ennusteista on käyty kriittistä keskustelua sadan vuoden ajan. Monet marxistitkin kyseenalaistivat jo pian teosten ilmestyttyä niiden teoreettiset lähtökohdat ja päättelyn johdonmukaisuuden. Vastaväitteet voi lyhyesti tiivistää seuraavasti: Luxemburg on väärässä, sillä kapitalismi ei tarvitse kehittyäkseen vielä neitseellisiä, ei-kapitalistisia alueita. Riittää kunhan eri alueiden ja alojen välillä on eroja tuottavuudessa ja taloudellisessa kehityksessä – kapitalismi itse pitää huolen kehityksen jatkuvasta epätasaisuudesta. Grossmannin skenaario – ja koko Marxin voiton suhdeluvun laskutendenssin laki – on yksinkertaisesti väärä, sillä se ei ota huomioon, että työn tuottavuuden nousu alentaa työn tuotteiden, niin tuotantovälineiden ja raaka-aineiden kuin työvoimankin arvoa. Muiden tekijöiden pysyessä muuttumattomina tästä puolestaan seuraa sekä lisäarvon suhdeluvun kasvu että pysyvän pääoman arvon aleneminen. Niin Marx itse kuin Luxemburg ja Grossmannin seuraajineen olivat

”Mannin mielestä kysymystä kapitalismin lopusta on mahdotonta asettaa.”

yksinkertaisesti vielä kiinni Marxia edeltävän poliittisen taloustieteen, kuten David Ricardon ja Thomas Malthusin, kysymyksenasetteluissa. He kaikki pyrkivät omalla tavallaan osoittamaan, miten pääoman kasautumisella ja kapitalistisella taloudellisella kehityksellä on ehdottomat rajansa.

Nämä klassisten marxistien tarkastelut ovat kiinnostavia vielä – tai taas – nykyään. Monet merkittävät nyky-yhteiskunnan kriitikot ovat nimittäin herättäneet ne henkiin analysoidessaan Euroopan ja Pohjois-Amerikan uusinta taloudellista kriisiä ja sen seurauksia. Hyvä ajan-kohtainen esimerkki on viime vuonna ilmestynyt teos *Does Capitalism Have a Future*, jossa joukko tunnettuja amerikkalais sosiologeja pohtii kapitalismin tulevaisuutta⁴. Kirjoittajista ehkä nimekkäintä, Immanuel Wallersteinia, voidaan pitää jonkinlaisena marxistina. Samaa ei voi sanoa neljästä muusta puheenvuoron käyttäjästä, vaikka he kaikki ovat ainakin pohjoisamerikkalaisessa katsannossa jonkinlaisia vasemmistoliberaaleja intellektuelleja ja avoimia erilaisille yhteiskunnallisille vaihtoehdoille, sosialismillekin. Wallersteinin lisäksi Randall Collins, Michael Mann ja Craig Calhoun tunnetaan historiallisen sosiologian edustajina. Kirjan viides kirjoittaja, Wallersteinin oppilas Georgi Derluguian on julkaissut hienon tutkimuksen Pohjois-Kaukasian 1990-luvun alun radikaaleista itsenäisyysliikkeistä⁵. Kokoelmassa hänen tehtävänä on kirjoittaa kommunismin – tai paremmin Neuvostoliiton – luhistumisesta vertailuna kirjan pääteemaan eli kapitalismin loppuun. Keskityn seuraavassa Wallersteinin, Collinsin ja Mannin esittämiin kan-toihin ja argumentteihin.

Wallerstein analysoi kapitalismin nykytilannetta ja mahdollisia tulevaisuuden näkymiä sekä osoittaa kapitalismin ongelmien johtuvan sen omista sisäisistä rajoista. Collins on kirjoittajajoukosta teoreettisesti kenties johdonmukaisin: kapitalistisella palkkatyöllä ei ole oikeastaan tulevaisuutta, vaikka kapitalismi voikin jossakin muodossa jatkaa olemassaoloaan. Mann on näiden kahden vastakohta, sillä hänestä Wallerstein ja Collins edustavat kumpikin käsitystä, jonka mukaan kapitalismin kehityksellä on ehdottomat, äärelliset rajansa, joihin voittojen ja työllisyyden ylläpitäminen lopulta välttämättä törmää. Mannin mielestä kysymystä kapitalismin lopusta on mahdotonta asettaa. Hänen edustamansa teoreettis-metodisen kannan mukaan yhteiskuntien historiassa on kyse aina monien erilaisten tekijöiden vaikutuksesta, joita on paitsi vaikea ennustaa – tämän toki muutkin ovat valmiita myöntämään – myös asettaa yleisesti tärkeysjärjestykseen ja painottaa. Moderni talous ei yksinkertaisesti ole suljettu ja omalakinen systeeminsä, niin kuin Wallerstein ja Collins Marxia ja monia muita poliittisia taloustieteilijöitä seuraten tuntuvat ajattelevan. Sen kehitys on usean toisistaan riippumattoman ja hyvin erilaisen tekijän tulos. Mann ei kuitenkaan ole mikään perinteinen historisisti, joka kieltäisi teoreettisten yleistysten mahdollisuuden ja yleiskäsitteiden käytön (maailman)historiallisessa tutkimuksessa. Päinvastoin hän operoi systemaattisesti viidellä keskeisellä vallan ulottuvuudella: taloudellisella, poliittisella, ideologisella, sotilaallisella ja geopoliittisella. Hän torjuu kuitenkin ajatuksen, että nämä muodostaisivat jonkinlaisen toisistaan riippuvaisen kokonai-

”Ilman valtion takaamaa yksinoikeutta, eräänlaista kvasi-monopolia, kapitalismi ei siis lainkaan toimisi pääomalle voittoa tuottavana ja pääomaa kasaavana instituutiona.”

suuden tai systeemin, jonka kehitystä voitaisiin selittää joidenkin yleisten periaatteiden mukaan.

Kapitalismin pitkät syklit ja pääoman luova tuho

Sekä Wallerstein että Collins nojaavat selvästi Marxilta ja marxismista löytyvään ylikasautumis- ja alikulutusteoriaan, jonka tunnettuja edustajia Luxemburg ja Grossmann olivat. Näiden ohella Wallersteinin peruslähtökohtana on Nikolai Kondratieffin (1892–1938) teoria kapitalismin noin 50 vuoden välein toistuvista pitkistä sykleistä. Hän liittää Kondratieffin teorian Schumpeterin ajatukseen luovasta tuhosta sekä innovaatioiden ja keksintöjen keskeisyydestä pääoman voitontuotannossa. Talouden pitkiin sykleihin Wallerstein lisää vielä oman teesinsä pitempikestoisista, hegemonisista sykleistä sekä kansallisvaltioiden ja valtiollisten rajojen tärkeydestä kapitalismille. Hänen ideansa hegemonisista sykleistä perustuu käsitykseen kapitalismin painopisteen siirtymisestä vuosisatojen kuluessa Hollannista ja Englannista Yhdysvaltoihin ja sieltä mahdollisesti tulevaisuudessa Aasiaan ja Kiinaan.⁶ Collinsin mukaan tämä ajatus on historiallisesti vaikeasti perusteltavissa. Se sopii oikeastaan vasta sodan jälkeiseen kehitykseen, jossa Yhdysvalloista tulee teolliselta ja taloudelliselta voimaltaan ylivoimainen kapitalismin keskus ja dollarista maailmantalouden yleinen maksuväline. Silloinkin on kuitenkin muistettava, että tämä oli mahdollista hyvin erikoisten historiallisten olosuhteiden ansiosta Euroopan toipuessa sodan tuhoista. Lisäksi Neuvostoliitto ja sosialistinen maailmanjärjestelmä muodostivat vakavan haastajan taistelussa hegemonisesta maailmanherruudesta.

Wallersteinin keskeisin oletus – ja tässä hän lähenee Leninin imperialismiteoriaa – on kuitenkin, että pääoman voitto edellyttää pääomalta monopolistista asemaa. Tästä seuraa luonnollisena johtopäätöksenä, että vapaan kilpailun kapitalismi on itse asiassa mahdoton. Kapitalisti saa pääomalleen voittoa vain silloin, kun se jonkin teknisen keksinnön turvin kasvattaa työn tuottavuutta ja alentaa tuotteen yksikkökustannuksia kilpailijoitaan alemmas ja samalla estää niitä tuottamasta yhtä

halvalla tai halvemmalla. Tämä edellyttää jatkuvia uusiin innovaatioihin pohjautuvia teknisiä mullistuksia tai suorastaan uusia tuotannonaloja ja vanhan tuotantoteknologian joutumista romukoppaan. Jos kilpailijat voivat omaksua samat tuottavuutta parantavat menetelmät, etu jää äärimmäisen lyhytaikaiseksi, ellei valtio turvaa sitä esimerkiksi lainsäädännöllä patenttioikeuden avulla, tullisuojailla tai jotenkin muutoin rajoittamalla pääoman ja tavaroiden vapaata liikkuvuutta. Ilman valtion takaamaa yksinoikeutta, eräänlaista kvasi-monopolia, kapitalismi ei siis lainkaan toimisi pääomalle voittoa tuottavana ja pääomaa kasaavana instituutiona.

Wallerstein liittää toisen tukipylväänsä, Kondratieffin pitkät syklit, Schumpeterin teoriaan innovaatioiden välttämättömyydestä. Pitkät syklit perustuvat isoihin tuotantoa tehostaviin teknisiin keksintöihin ja mullistuksiin, jotka sekä tuhoavat aikaisempaa tuotantokapasiteettia että luovat uutta. Ensi vaiheessa innovaatiot voimistavat talouskasvua ja lisäävät tehokkuutta. Arkipäiväistyessään ja yleistyessään ne kuitenkin menettävät tehonsa kilpailun vähitellen lisääntyessä. Pääomalle jää voittojen takaamiseksi mahdollisuudeksi joko hakeutuminen sellaisiin maihin, joissa tuotantokustannukset ovat alhaisempia tai turvautuminen pienempiin, erityisen tuotantoviiniin erikoismarkkinoihin. Nykyisen finanssikriisin syyt voidaan myös ymmärtää pitkien syklien teorian avulla: tilanteessa, jossa pääoman voitot uhkaavat pienentyä, finanssisektorin rooli korostuu voittojen tuotannossa. Tämä on Wallersteinin mukaan yleinen säännönmukaisuus eikä tyypillistä vain nykyiselle kriisille.

Mikään näistä keinoista ei kuitenkaan ole riittävän tehokas kompensoimaan voiton suhdeluvun alenemista. Alueellisen laajenemisen tiellä on luonnollisia rajoja – tässä Wallerstein on Luxemburgin oppilas – eikä se voi jatkua loputtomiin. Tästä kaikesta voisi tehdä – Luxemburgin tavoin – johtopäätöksen, että kapitalismi on tuhoon tuomittu, kun viimeinen maapallon kolkka on ”kapitalisoitu” eli alistettu pääoma–palkkatyö-suhteelle. Wallerstein ei kuitenkaan tee tällaista johtopäätöstä, vaikka ajatteleekin maantieteellisten rajojen tulevan vastaan joskus tämän vuosituhannen puolivälissä, vaan jättää historian auki. Kapitalismi voi ilmeisesti jatkaa

”Koulutuspaikkojen jatkuva lisääminen ja koulutustason nostaminen on itse asiassa ainoa keynesiläisen talouspolitiikan muoto, joka on ainakin tähän saakka nauttinut suurta poliittista legitimiyyttä lähes kaikkialla kehittyneessä maailmassa.”

olemassaoloaan senkin jälkeen. Tämä näyttäisi kuitenkin edellyttävän, että uusi pitkä sykli alkaisi teknisistä innovaatioista, jotka mullistaisivat tuotantoa yhtä rajusti kuin tietojenkäsittely ja tuotannon automatisointi jokin aika sitten. Vaihtoehtoisena lähtökohtana olisi uuden hegemonisen maailmanjärjestelmän syntyminen kapitalismin painopisteen siirtyessä vaikkapa Aasiaan.

Pääoman kasautumisehtojen heikentymiseen ja siitä seuraavaan rakenteelliseen kriisiin voidaan Wallersteinin mukaan reagoida poliittisesti kahdella tavalla. Periaatteellisina vaihtoehtoina on joko vallan vertikaalinen keskittäminen tai sen horisontaalinen hajauttaminen. Ensimmäinen merkitsee repression ja kurin koventamista. Toinen on edellistä pehmeämpi: vihreä ekologinen kapitalismi sekä tasa-arvon ja yhteiskunnallisen monimuotoisuuden lisääminen. Wallerstein kieltäytyy ennustamasta näiden vaihtoehtojen todennäköisyyttä. Hän toteaa lakonisesti, että voidaan olla varmoja vain siitä, että jompikumpi vaihtoehto tulee voittamaan tulevina vuosikymmeninä ja jokin uusi, kohtuullisen vakaa maailmanjärjestelmä (tai joukko maailmanjärjestelmiä) vakiinnuttaa taas asemansa.

Palkkatyön loppu

Moni lukija ehkä odottaisi Wallersteinilta aikaisemman maineen perusteella kaikkein tiukimpia madonlukuja kapitalismille. Randall Collins kuitenkin edustaa kokoomassa kaikkein puhtaimmin romahdusteesiä, jonka mukaan kapitalismi kaatuu omiin taloudellisiin ristiriitoihinsa. Collinsin perusteeksi voidaan esittää Marxia mukaillen seuraavasti: pääoman jatkuva kasautuminen irtaantuu yhä enemmän omasta arvoaluovasta perustastaan eli elävästä työstä. Työn tuottavuuden kasvu teknisillä parannuksilla, joista viimeisin ja ehkä vaikuttavin esimerkki on tuotannon automatisointi, tekee monilla aloilla ihmistyöstä enenevässä määrin tarpeetonta. Tuotanto työllistää yhä pienenevän osan väestöstä. Loput ihmiset käyvät joko täysin tarpeettomiksi muodostaen työttömien vara-armeijan (tai eivät edes vara-armeijaa, koska suurta osaa heistä ei tarvita edes noususuhdanteen aikana), tai he työllistyvät palvelualoille, jotka ovat ole-

massa voittojen ja tulojen valtiollisen uudelleenjaon ansiosta. Tällainen kehitys on ollut tyypillistä kapitalismille aina, mutta ilmeisesti se on Collinsin mielestä kiihtynyt viime vuosikymmeninä. Mitkään alat eivät ole siltä enää turvassa, vaan automatisointi vähentää monien palvelualojenkin työpaikkoja radikaalisti sairaanhoidosta opetustoimeen. Eikä esimerkiksi ohjelmoitsijoiden tarve voi mitenkään korvata kaikkia niitä, joiden työn heidän kehittämänsä ohjelmat tekevät tarpeettomiksi, eikä koulutettu työvoimakaan tarvitse aina vain enemmän kouluttajia.

Hieman yllättäen Collins ei sinänsä johdonmukaisessa analyysissään päädy kapitalismin täydelliseen itsetuhoon. Päinvastoin hänen mukaansa tulevaisuuden vaihtoehtojen toteutuminen – tai mahdollinen vuorottelu – riippuu lopulta poliittisista tekijöistä ja suhdanteista. Ensimmäisessä skenaariossa yhteiskunta jakautuu selvästi kahteen ryhmään: pieneen rikkaaseen ja etuoikeutettuun kerrostumaan, joka osallistuu (todelliseen) palkkatyöntekoon tai omistaa pääomia, ja suureen työttömien tai puolityöttömien joukkoon, joka elää avustuksilla, satunnaisilla työsuhteilla tai osa-aikatyöllä. Toisessa vaihtoehdossa kansantulo jaetaan erilaisin valtion tulonsiirroin tasapuolisemmin väestön kesken muutoin kuin palkkatyösuhteen perusteella. Vaikka valtion taloudellista roolia rajoitetaan monissa maissa nykyisin innokkaasti, se voi tulevaisuudessa jälleen kasvaa, jos ja kun yhteiskunnan kahtiajakautumisen seuraukset käyvät liian kalliiksi tai aiheuttavat niin suuria sosiaalisia ongelmia, että niihin on puututtava. Näihin ongelmiin voidaan periaatteessa kuitenkin reagoida myös kovin ottein kuria ja valvontaa lisäämällä.

Collins tukee visiotaan palkkatyöpaikkojen ehtymisestä monilla viimeaikaisesta kehityksestä poimimillaan esimerkeillä, mutta hän viittaa myös 1970-luvulla tekemiinsä tutkimuksiin koulutettujen ja ammattitaitoisten työntekijöiden korvautumisesta koneilla. Collinsin oivallinen havainto on, että koulutusinflaatioksi monesti kutsuttu ilmiö eli koulutuspaikkojen jatkuva lisääminen ja koulutustason kasvu on itse asiassa ainoa keynesiläisen talouspolitiikan muoto, joka on ainakin tähän saakka nauttinut suurta poliittista legitimiyyttä lähes kaikkialla kehittyneessä maailmassa. Koulutusta lisäämällä on pi-

detty yhä suurempi osa ikäluokasta poissa työmarkkinoilta suhteellisen halvoilla valtiollisilla tukitoimilla: opintotuilla ja -lainoilla. Sen yleinen ja lähes itsestään selvänä pidetty hyväksyttävyyden on perustunut siihen, että sijoitukset koulutukseen on katsottu taloudellisesti hyödyllisiksi. Lisäksi ne henkilökohtaiset uhraukset, joita se usein vaatii opiskelijoilta ja heidän vanhemmiltaan, palkitaan normaalitapauksissa hyvillä työpaikoilla ja palkoilla tulevaisuudessa. Nyt tämäkin tie on kuljettu tai ollaan kulkemassa loppuun, sillä jatkuva tutkintoinflaatio vie takeet hyvästä paikasta ja palkasta. Samalla tekninen kehitys tekee enenevässä määrin tarpeettomiksi monet sellaisienkin alojen työpaikat, jotka edellyttävät korkeaa tai erikoistunutta koulutusta, kuten vaikkapa insinöörit ja arkkitehdit. Monissa Euroopan maissa tähän jo reagoidaan ja yleistä (korkea)koulutustasoa aiotaan pikemminkin alentaa kuin kasvattaa (esimerkiksi Suomessa siirtymällä maisterien sijaan kandidaattien koulutukseen). Collins ei siis Wallersteinin tavoin pidä meritokratiaa ja koulutuksen kasvua pitkäikäisenä ratkaisuna kapitalismin ongelmiin.

Lopulta Collins ennustaa Wallersteinin tapaan 2000-luvun kapitalismin kriisin kärjistyvän tämän vuosisadan puoliväliin mennessä, jolloin työttömyys voi kasvaa jopa puoleen väestöstä. Näin suuri yhteiskunnallinen eriarvoisuus tuottaisi kuitenkin muodossa tai toisessa välttämättä vastareaktion. Ennen pitkää jokin hallitseva puolue tai koalitio korvaisi kapitalistista tuotantoa, jakoa ja rahoitusta järjestelmällä, joka jakaa uudelleen yhteiskunnallisia rikkauksia palkkatyön, markkinoiden ja voittojen järjestelmästä riippumatta. Collins uskoo, että kun kapitalismin kriisi kehittyy riittävän pahaksi, käänne sosialismiin tai ainakin jonkinlaiseen valtion ohjaamaan talousjärjestelmään tulee jälleen ajankohtaiseksi. Vastavasti kun valtiotalous on selvittänyt kapitalististen markkinoiden aiheuttamat pahimmat yhteiskunnalliset ongelmat, sen omat ongelmalliset piirteet aiheuttavat vastareaktion. Sen takia voimme odottaa jatkuvaa vaihtelua tai heilahtelua näiden kahden järjestelmän välillä.

Luonnon rajat

Michael Mannin ote teoksen pääkysymykseen poikkeaa Wallersteinista ja Collinsista, joille kapitalismi on omien lakiansa mukaan toimiva systeemi, jolla on omat sisäiset ristiriitansa. Mannin kontribuutio koostuu aika tavalla muiden edustamien kantojen ja väitteiden kyseenalaistamisesta. Hän esimerkiksi kysyy aiheellisesti, miksei nykyisen kapitalismin vaihtoehtona voisi olla supervoittojen sijaan vaikkapa hitaastikin kasvava tuottavuuden nousu ja kuluttajakysyntä. Japanin talouden kehitys viimeisen kahdenkymmenen vuoden ajalta tarjoaa tästä esimerkin. Wallerstein ja Collins eivät pidä realistisena vaihtoehtona, että kapitalismissa voisi kysynnän vuoksi syntyä edelleen uusia markkinoita, jotka teknisten innovaatioiden turvin johtaisivat tuottavuuden ja voittojen kasvuun. Mannin mukaan ei ole sen sijaan mitään periaatteellista syytä olettaa, että pääoman aiheuttama ”luova

tuho”, tuotannon mullistukset ja tekniset innovaatiot, olisivat vain menneisyyteen kuuluva ilmiö. Mann huomauttaa myös, että nykyinen massatyöttömyys ja tuotannon automatisaatio ovat etupäässä läntisiä ilmiöitä. Maailman mittakaavassa palkkatyöpaikkojen ja -työläisten osuus väestöstä kasvaa yleisestä väestönkasvusta huolimatta.

Mannin omat tulevaisuuden skenaariot muistuttavat Wallersteinin ja Collinsin esittämiä. Ensimmäisessä vaihtoehdossa kaksi kolmasosaa väestöstä on tulevaisuudessa työllistetty ja voi melko hyvin, kun taas yksi kolmasos on lopullisesti syrjäytynyt palkkatyöstä ja kurjistunut. Yhteiskunnan luokkarakenne on lisäksi hyvin asymmetrinen sikäli, että kapitalistiluokka on organisoitunut, työläiset taas keskenään jakautuneet ja huonosti järjestäytyneitä. Toisen optimistisemmän skenaarion mukaan sekä voittojen että talouden kasvu hidastuu, mutta järjestelmä on tasa-arvoisempi ja demokraattisempi kuin edellisessä vaihtoehdossa. Collinsin tavoin Mann kysyy, miksei kapitalismi voisi siirtyä pysyvään hitaan mutta melko tasaisen kasvun kauteen, jossa tuotannon tulokset jakautuisivat suhteellisen tasaisesti eri väestöryhmien välillä.

Aiheellisista kysymyksistään huolimatta Mann päätyy oikeastaan vielä pessimistisempään kapitalismin tuomiopäivän skenaarioon. Mannin kapitalismi törmää nimittäin lopulta vääjäämättä luontoon. Hänen mukaansa modernin aikakauden kolme voittajaa – kapitalismi, kansallisvaltio ja kansalaisten oikeudet – ovat synnyttäneet ympäristökriisin. Kapitalismi perustuu pääoman itsetarkoitukseksi kasautumiseen, kansainvälinen sääntely on vaikeaa tai jopa mahdotonta, ja kansalaisten oikeuksiin kuuluu oppi kuluttajan suvereniteetista. Näistä luopuminen ei näytä kovin todennäköiseltä ainakaan lähivuosikymmeninä. Ympäristökriisin ratkaisuna voisi olla vain maailmanlaajuinen keskitetty talouden sääntely, siis eräänlainen keskitetty sosialistinen maailmanjärjestelmä. Eikä sellaista ole todellakaan näköpiirissä.⁷

Tulevaisuuden vaihtoehdot ja muutovoimat

Kapitalismin kärjistyvistä ongelmista huolimatta kaikki kolme kuuluu sosiologiprofettaamme jättävät kapitalismin tulevaisuuden avoimeksi. Kaikkien mielestä todennäköisin skenaario – tai se vaihtoehto, joka luultavimmin toteutuu, jos politiikka ei radikaalisti muutu – on kuitenkin varsin synkkä. Vaikka yksikään kirjoittajista ei vannon suoraa Marxin *Pääoman* kolmannessa osassa esittämään pääoman voiton suhdeluvun laskutendenssin lain nimeen, he omaksuvat sen eräät peruslähtökohdat pohtiessaan kapitalismin yleisen kriisin todennäköisyyttä. Päinvastoin kuin klassisille marxisteille, sosialismi kapitalismin todellisena vaihtoehtona on kuitenkin heidän mielestään poissuljettu vaihtoehto sosialistisen maailmanjärjestelmän luhistumisen jälkeen. Kapitalismi ei liioin voi jatkaa olemassaoloaan ikuisesti ainakaan nyky-muodossaan.

Kirjoittajien mukaan tulevaisuuden vaihtoehdot – enemmän tai vähemmän huonot – riippuvat viime kä-

dessä poliittisista ratkaisuksista. Siksi onkin arveluttavaa, ettei yksikään heistä esitä minkäänlaista analyysiä aikamme poliittisista liikkeistä ja sellaisten yhteiskunnallisten muutosvoimien kehityksestä, jotka voisivat joko vakavasti haastaa kapitalismin tai vaihtoehtoisesti turvata pääoman jatkuvan kasautumisen tulevaisuudessa. Tämä on hieman yllättävää etenkin, koska he ovat tulleet tunnetuiksi esimerkiksi historiallisista sosiaalisia liikkeistä koskevista tutkimuksistaan. Onko siis mitään syytä odottaa sen enempää yhtä kuin toistakaan vaihtoehtoa toteutuvaksi? Mitkä tekijät tekisivät jommastakummasta vaihtoehdosta todennäköisemmän?

Sama ongelma on oireellisesti monissa kriittisissä aikalaisanalyysissä ja -historioissa. Esimerkiksi Eric Hobsbawm ja Thomas Piketty ovat kumpikin selvittäneet historiallisesti kapitalismin voitontuotannon ehtoja ja talouspolitiikan kehitystä viime vuosisadalla⁸. He paikantavat selvän murroksen 1970-luvulle, jolloin pääoman kasautumisen ehdot muuttuivat pääomalle edullisemmiksi, kun palkkatulojen osuus kansantulosta pieneni ja verotus kehittyi pääomatuloja suosivaan suuntaan. He eivät kuitenkaan juurikaan selitä, miksi näin pääsi käymään. Timothy Mitchell tarjoaa sen sijaan kiinnostavan, vaikkakin hieman yksioikoisen historiallisen selityksen työväenluokan poliittisen vastarinnan hiipumiselle. Hänen mukaansa ammattiyhdistysliikkeet

heikentyivät, kun kapitalismin energiantuotannon painopiste siirtyi juuri 1970-luvulla työvoimavaltaisesta ja teollisuusmaissa tuotetusta hiilestä kaukana keskuksista tuotettuun, vain vähän työvoimaa vaativaan öljyyn.⁹

Vallanpitäjiä haastavien vaihtoehtoisten sosiaalisten liikkeiden sijaan kriittisten intellektuellien ainoa keino näyttäisi olevan vakuuttaa yhteiskunnan hallitsevat ryhmät muutoksen välttämättömyydestä. Yhteiskunnallinen muutos riippuu siten hallitsevien luokkien ”hyväntahtoisuudesta” tai siitä että ne tajuavat, ettei meno voi jatkua entisen kaltaisena. Collins toteaa suoraan, että onnistunut vallankumous riippuu siitä, mitä tapahtuu huipulla, eikä sorretusta ja köyhtyneestä massasta yhteiskunnan pohjalla. Göran Therbornin kieltämättä varsin hapuilevat ja alustavat pohdinnat niin kolmannen maailman uudesta keskiluokasta kuin ensimmäisen maailman köyhtyvistä keskiluokastakin potentiaalisina muutosvoimina ovat tässä suhteessa poikkeus tunnettujen vasemmistoradikaalien sosiologien parissa¹⁰. Ollaanko nyt 70-luvun talouspolitiikan uusliberaalin käänteen ja 80-luvun sosialismin romahtamisen jälkimainingeissa itse asiassa samanlaisessa tilanteessa kuin utooppinen sosialismi ja porvarillinen filantropia olivat Marxin aloittaessa kapitalismikriittisen tutkimustyönsä parisataa vuotta sitten? Sillä erotuksella, ettei sen enempää vanhoja sosialistisia kuin uusia utopioitakaan juuri ole tarjolla.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Tunnettu lainaus on *Pääoman* ensimmäisen osan pääoman alkuperäistä kasautumista koskevan luvun lopussa. Ks. Karl Marx, *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 1. Pääoman tuotantoprosessi* (Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Der Produktionsprozeß des Kapitals, 1867). Suom. O. V. Louhivuori, T. Lehén, M. Ryömä. Edistys, Moskva 1974, 686.
- 2 Rosa Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*. Paul Singer, Berlin 1913; Henryk Grossmann, *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*. C. L. Hirschfeld, Leipzig 1929.
- 3 Karl Marx, *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 2. Pääoman kiertokulkuprosessi* (Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Zweiter Band. Der Zirkulationsprozeß des Kapitals, 1885). Suom. Mauri Ryömä. Edistys,

- Moskva 1979; *Osa 3. Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. (Dritter Band. Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion, 1894). Suom. Antero Tiusanen. Edistys, Moskva 1976.
- 4 Immanuel Wallerstein, Randall Collins, Michael Mann, Georgi Derlugian & Craig Calhoun, *Does Capitalism Have a Future?* Oxford University Press, Oxford 2013. Teos ilmestyy lokakuussa myös suomeksi otsikolla *Onko kapitalismilla tulevaisuutta?* Suom. Kaisa Sivenius. Vastapaino & Gaudeamus, Tampere & Helsinki 2014.
- 5 Ks. Georgi Derlugian, *Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus*. University of Chicago Press, Chicago 2005. Teoksen nimi viittaa Pohjois-Kaukasuksella sijaitsevan Naltsikin pikkukaupungin korkeakoulun yhteiskuntatieteen lehtoriin, josta tuli liikkeen lyhytaikainen poliittinen johtaja.
- 6 Ks. myös Emmanuel Arrighi, *Adam Smith in Beijing. Lineages of the 21st Century*. Verso, London 2007.

- 7 Mann muistuttaa myös kirjoittajista ainoana toisesta vakavasta vaarasta, joka lopettaisi kapitalismin lisäksi kaiken muunkin maapallolla, nimittäin ydinsoadasta. Sen uhka on kasvanut maailman kaksinapaisen valtajärjestelmän korvauttua moninaisilla, keskenään kilpailevilla valtakeskuksilla.
- 8 Hobsbawm, Eric, *Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991)* (The Age of Extremes. The Short Twentieth Century, 1914–1991, 1994). Suom. Pasi Junila. Vastapaino, Tampere 1999; Thomas Piketty, *Capital in the Twenty First Century* (Le Capital au XXIe siècle, 2013). Käänt. Arthur Goldhammer. The Belknap Press, Cambridge, Mass. 2014.
- 9 Timothy Mitchell, *Carbon Democracy. Political Power in the Age of Oil*. Verso, London 2011.
- 10 Göran Therborn, *New Masses? Social Bases of Resistance*. *New Left Review*. No. 85, 2014, 6–16.